

**СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЗМІСТ
СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ**

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 44(1), с. 32–38

Розглянуто концепцію соціального капіталу в соціально-економічних та соціологічних теоріях. Окреслені основні теоретико-методологічні підходи в системі дослідження соціального капіталу, зазначені базові структурні компоненти, засадничі функції.

У кінці ХХ ст. на початку ХХІ ст. досить популярною та жваво обговорюваною дефініцією стає соціальний капітал. У сучасних соціально-економічних дослідженнях соціальний капітал розглядається як наукова категорія, теоретичний концепт, що практично реалізується в суспільстві.

Актуалізація проблеми соціального капіталу у другій половині ХХ ст. пов'язана з переорієнтуванням економіки у соціальну площину, а саме з розширенням та значенням соціальної сфери. Натомість виокремлюється в економічних науках специфічна соціальна категорія благ – “відносини”. Згодом бурхливий розвиток неокласичної економічної теорії спонукає до розробки концепції людського капіталу (у 60-ті роки ХХ ст.), прихильниками якого є Г. Беккер, Дж. Джонсон, Т. Шульц. Науковці у своїх творах будуть наголошувати, що саме розвиток професійних навичок спонукає до отримання прибутку і виправдання інвестицій. У 70-х роках ХХ ст. основна увага дослідників Г. Лоурі, Дж. Джакобса зосередиться на розгляді соціальних зв'язків та відносин як джерела економічних ресурсів. Авторитетні соціологи будуть відстоювати позицію щодо можливості акумулювання капіталу не лише у фізичну, фінансову форму, а й у соціальну. Пізніше відомі теоретики соціального капіталу Р. Патнем [3], Дж. Брем, П. Бурдьє [1],

Л. Ваккант почнуть робити у своїх працях акцент на не ринкових (не конкурентних) соціальних відносинах в економічній системі: “співробітництво”, “взаємна допомога”, “підтримка”. У 90-ті роки ХХ ст. відбулося піднесення соціально-інтегрованої парадигми у соціальних науках. Особлива увага науковців зосереджувалась на аналізі довіри, корпоративної культури, групової та командної роботи, на пошуку взаємної вигоди у ділових переговорах та єдиних (етнічних) основ у міжкультурній діловій взаємодії.

Теоретичне обґрунтування основ соціального капіталу заклали західні дослідники Дж. Коулмен, П. Бурдьє, Р. Патнем. Істотний внесок у становлення, розвиток, структурність, функціонування цієї дефініції зробили сучасні зарубіжні науковці Р. Інглхарт, М. Вуллок, Д. Нароян, Е. Лессер, Дж. Нахапет, С. Госхал, Р. Роуз, Ф. Фукуяма та ін. Предметне поле досліджень у межах проблематики соціального капіталу належить вітчизняним фахівцям М. Лесечко, О. Сидорчук, В. Онікієнко, О. Грішньовій, І. Кочумі, К. Кізіловій, Е. Резніковій, Л. Стрельниковій, М. Шихиреву, С. Сисоєву, І. Гумаргалієву, А. Длугопольському, Н. Олійнику та багатьом іншим теоретикам, які працюють у сфері вивчення цієї міждисциплінарної теорії.

У сучасній науково-дослідній літературі соціальний капітал є найскладніша дефініція

в системі її трактування, структурованості, функціонування та наявності взагалі в соціально-економічних науках. На сьогодні не існує єдиної загально визнаної думки стосовно сутності поняття “соціальний капітал”. Натомість західні дослідники М. Вулкок і Д. Нароян визначають соціальний капітал як актив, що включає в себе сім'ю, родичів, друзів, членів різних асоціацій; В. Бейкер розглядає як ресурс, який актори отримують через особливі соціальні структури, пізніше використовуючи їх у власних цілях, і це спонукає до змін у відносинах; Р. Патнем як характеристики соціального життя — мережі, норми, довіру, котрі спонукають учасників до більш ефективних спільних дій та досягнення загальних цілей. Інші дослідники, окреслюючи сутність соціального капіталу, найчастіше відносять: коло друзів, колег і контакти більш широкого кола, завдяки яким людина отримує можливість для використання свого фінансового та людського капіталу (Р. Берт); розглядають соціальний капітал як культуру довіри та терпимості, в якій з'являються широкі мережі добровільних асоціацій (Р. Інглхарт); соціальний капітал — це певний набір неформальних цінностей чи норм, яких дотримуються члени групи, і це дає змогу співпрацювати один з одним (Ф. Фукуяма). Отже, аналізуючи сутність соціального капіталу, західні дослідники виходять з трактовки поняття капіталу та його соціальної складової.

Зазначені особливості та найважливіші фундаментальні характеристики соціального капіталу дають можливість сформулювати власне визначення окресленого феномену.

Соціальний капітал — модель соціальних відносин, що ґрунтується на морально-етичних імперативах довіри, надійності, підтримки, солідарності, взаємодопомоги, які сприяють економіко-ефективній співдіяльності та партнерству.

Складність у трактуванні цієї дефініції, ролі, місця її в соціально-економічних та соціологічних теоріях зумовлена різними теоретико-методологічними підходами в системі дослідження соціального капіталу. Сучасні західні теорії соціального капіталу схильні

розглядати його з двох точок зору. Перша — *структурний підхід* — тут соціальний капітал виступає як *сукупність мережевих контактів*; друга — *інституціональний підхід* — отожднює соціальний капітал з *довірою*.

До когорти прихильників структурного підходу належить американський соціолог Р. Роуз. Дослідник тлумачить соціальний капітал як *сукупність формальних та неформальних соціальних мереж, які індивіди використовують для виробництва товарів та послуг*. Формальні соціальні мережі представлені офіційними організаціями, функціонування яких здійснюється в межах правового поля і вони мають чітко визначену структуру та юридичний статус. Зв'язки між індивідами у формальних соціальних мережах мають опосередкований характер (наприклад, за допомогою Всесвітньої мережі Інтернет), а рівень довіри характеризується як відносний. У межах такої мережевої системи здійснюється відтворення стратифікаційної різниці як нерівномірного доступу до соціальних мереж. Неформальні соціальні мережі характеризують відносини, що засновані на кровно-родинних зв'язках, дружбі та спільності інтересів. Взаємозв'язки, контакти між індивідами у неформальних соціальних мережах є безпосередніми і передбачають обмежене коло осіб. Рівень довіри зазвичай достатньо високий.

Натомість вимірюється соціальний капітал: ступенем його включення у різні мережі; розміром, щільністю цих мереж; силою та інтенсивністю мережевих зв'язків.

Інституціональний підхід розглядає соціальний капітал виключно крізь призму проблеми довіри. При цьому в межах даного підходу власне поняття довіри щодо соціального капіталу вживається дослідниками по-різному. Так, зокрема, американський вчений Р. Патнем розглядає довіру як елемент соціального капіталу, його співвітчизник Е. Лессер схильний говорити про довіру як джерело соціального капіталу, американський економіст Дж. Коулман наголошує на довірі як на виконанні зобов'язань без застосування санкцій. Американський дослідник Ф. Фукуяма соціальний капітал розглядає в контексті

“радіусу довіри” (коло осіб, серед яких визнаються та діють спільні норми). Відповідно, чим більший радіус довіри, тим більшим соціальним капіталом володіє певна спільнота.

Тож, довіра й соціальний капітал, з точки зору прихильників інституціонального підходу, скріплюють одне одного. Соціальний капітал створює стійкі соціальні відносини, в основу яких покладена довіра, що у свою чергу, продукує взаємність, спонукає до формування загальних цінностей.

Таким чином, структурний підхід наголошує на соціальному капіталі як на сукупності мережевих контактів, натомість інституціональний підхід соціальний капітал тлумачить як довіру, що вимірюється кількістю накопичених зобов'язань.

Не менш змістовні теоретико-методологічні підходи, запропоновані вітчизняними дослідниками, безпосередньо російським економістом Л. В. Стрельніковою та білоруським економістом С. О. Сисоевим. З точки зору російської дослідниці варто виокремлювати такі: соціально-антропологічний підхід, соціологічний, економіко-інституціональний, політологічний. *Соціально-антропологічний підхід* ґрунтується на констатації природного інстинктивного прагнення людини до об'єднання. Людина, перебуваючи у стані самотності, відчуває свою безпорадність. Ідеї, що корелюються з даним підходом, висловлювали Л. Дж. Ганіфан (соціальний капітал стосується людських якостей), Ф. Фукуяма (корені соціального капіталу криються у людській природі). Відповідно, соціальний капітал тлумачиться як соціально-психологічні або культурні традиції й норми. *Соціологічний підхід* розглядає соціальний капітал як норми, мережі, організації, завдяки яким індивіди отримують користь. Особлива увага приділяється соціальним мережам, які отримують найбільшу значущість у суспільствах з низьким рівнем довіри у формальних організаціях. У межах цього підходу варто особливо виокремити американського соціолога Р. Роу, який розглядає соціальний капітал як сукупність формальних та неформальних соціальних мереж, які використовують індивіди з метою виробництва й перерозподілу товарів

й послуг. На підставі аналізу країн з розвинутою та перехідною економіками вчений доходить висновку, що у таких країнах існує різниця у соціальних мережах. Зокрема, для суспільств транзитивної економіки характерне використання індивідами неформальних соціальних мереж для досягнення своїх цілей та реалізації інтересів. *Економіко-інституціональний підхід* виходить з тези, що люди, взаємодіючи один з одним, прагнуть досягнути максимальної індивідуальної корисності, а ресурси соціального капіталу використовують для реалізації різних видів діяльності. Ілюстрацією цієї тези слугує створення локального інституціонального середовища, яке забезпечує додаткові конкурентні переваги, аж до здобуття монопольного становища на ринку. *Політологічний підхід* фокусується на ролі інститутів, політичних і соціальних норм у формуванні людської поведінки. Джерела економічного процвітання та стабільного розвитку криються у соціальній єдності. Соціальний капітал сприймається не просто як набір певної кількості соціальних інститутів, а є тим “скріпленням”, що утримує їх разом. Ілюстрацією до цього може слугувати висунута американським політологом Р. Патнемом гіпотеза формування демократичної культури. Вчений припускає, що розвиток демократії передує матеріальному добробуту. На підставі досліджень щодо взаємозв'язку культур, які мають свою специфіку та економічного стану різних суспільств, Р. Патнем доходить висновку: високий рівень матеріального добробуту не є причиною розвитку соціального капіталу. Навпаки, економічне зростання має місце лише у тих країнах, де є розвинене громадянство. Відповідно, соціальний капітал можна розглядати як передумову економічного розвитку та ефективного управління лише за умови, коли він втілений у нормах та мережах громадських зобов'язань. Суспільство, засноване на всезагальній взаємодії, вирізняється значною успішністю, оскільки має високий рівень довіри. Остання є необхідним “мастилом” ефективного функціонування соціуму. Таких поглядів дотримується американський соціолог і політолог Р. Інглхарт. Соціальний капітал (довіра) відіграє значну

роль у політичному та економічному співробітництві. Причинно-наслідкові відносини між мережами, нормами, довірою в межах соціального капіталу спонукають до великомасштабних інститутів (політичних партій) і саме вони впливають на розвиток демократії в країні [4; 5, 33–41].

Запропоновані підходи Л. В. Стрельнікової найчастіше належать до предметно-функціонального типу. У соціально-антропологічному підході акцент робиться на природне прагнення людей до об'єднання; у соціологічному — соціальний капітал розглядається як норми, мережі і організації, за допомогою яких індивіди отримують вигоду; в економіко-інституціональному люди використовують ресурси соціального капіталу при здійсненні різних видів діяльності, взаємодіючи один з одним прагнуть отримати максимальну користь; політологічний, в якому основну роль відіграють інститути, соціальні норми у формуванні людської поведінки.

Апелюючи до наукового доробку С. О. Сисоева, варто зазначити наступні теоретико-методологічні підходи: обцинний, мережевий, інституціональний та синергетичний. *Обцинний підхід* — на підставі поглибленого аналізу такої одиниці людської спільноти, як община, соціальний капітал порівнюється з клубами та асоціаціями. У межах цього підходу досліджуються можливості обцини генерувати соціальний капітал, а також позитивні й негативні впливи останнього на суб'єкт. *Мережевий підхід* переважно фокусується на: горизонтально-вертикальних зв'язках між людьми; внутрішньо-фірмових та внутрішньо-обцинних стосунках. Представники цього підходу, зокрема М. Грановеттер, наголошують на змінах у потребах внутрішніх та зовнішніх зв'язків, які відбуваються внаслідок зміни добробуту конкретного члена групи. Якщо на початку своєї підприємницької діяльності людина перебуває у стані залежності від сусідів та друзів, то в ході розвитку бізнесу підприємець відчуває потребу у доступі до зовнішніх ресурсів. *Інституціональний підхід* основну увагу зосереджує на питанні щодо впливу формальних інститутів на накопичення соціального

капіталу в межах колективних об'єднань. На переконання представників цього підходу (Т. Скокпол, С. Нек, П. Коліє, В. Істелі) добробут в організації (фірмі), в суспільстві не в останню чергу залежить від рівня довіри, злагодженості у взаємостосунках та наявності партнерських відносин у розв'язанні соціальних проблем. Стверджується, що добробут суспільства та бізнесу не завжди підвищується внаслідок зменшення державного втручання у соціально-економічну сферу, адже лише держава здатна підтримувати “працездатність” інститутів громадянського суспільства. Синергетичний підхід об'єднує в собі мережевий та інституціональний підходи. Дослідження, здійснені в межах такого підходу, як необхідна умова сталого розвитку економіки, визначають наявність партнерських взаємовідносин між бізнесом, суспільством та державою. Як стверджують М. Вулкок та Д. Нароян, держава не лише створює суспільні блага, а й здатна сприяти тривалому союзу між різноманітними соціальними групами та класами [6].

Сформульовані підходи Сисоева відносять до структурно-інституціонального типу. Подані підходи розкривають соціальний капітал через поняття соціальні мережі, довіри заснованої у вірі на взаємність і діяльність зв'язків. Продемонструвати структуру соціального капіталу можна лише дослідивши багатоманітні мережеві конфігурації, щільність мереж, силу мережевих зв'язків, їх сталість. Категорія довіри інтерпретується як виконання обов'язків без застосування санкцій.

Отже, в сучасних соціально-економічних та соціологічних теоріях існують різноманітні персоніфіковані підходи до систематизації соціального капіталу, відкритою залишається проблема їх співвідношення та використання у подальших наукових дослідженнях.

Різноманітність концепцій, теоретико-методологічних підходів значно ускладнює проблему виокремлення структурних компонентів соціального капіталу. У сучасній західній науковій думці найчастіше звертаються до персоніфікованих, в особі П. Бурдьє та Дж. Коулмана. Французький дослідник П. Бурдьє, підкреслюючи можливість існу-

вання соціального капіталу у різних станах, наголошував, що кожний з них складається з різних компонентів. Відповідно: *очікування, зобов'язання, нормативні уявлення, довіра* — складові соціального капіталу в інкорпорованому стані. Властивість їх полягає у суб'єктивному вираженні соціального капіталу і характеризує відносини індивідів як у масштабах окремих соціальних мереж, так і суспільства загалом; *соціальні зв'язки* розглядаються у соціальному капіталі як своєрідні типи соціальних контактів між суб'єктами, що мають відносно сталий характер. Цей елемент структури соціального капіталу притаманний об'єктивному стану; *інституціоналізовані норми та правила, права, санкції* притаманні інституціоналізованому стану соціального капіталу. З їх допомогою встановлюється порядок у системі соціальних відносин, закріплюється статус суб'єктів соціальної мережі та надається можливість користуватися її ресурсами.

У свою чергу, американський дослідник Дж. Коулман запропонував такі основні компоненти у структурі соціального капіталу: *зобов'язання, очікування та надійність соціальної структури*. “Якщо А робить щось для Б і вважає, що Б відповість у майбутньому взаємністю — це визначить очікування А та зобов'язання з боку Б. Подібне зобов'язання може існувати у вигляді “довірчих розписок”, які знаходяться у А для пред'явлення Б”. Ці “довірчі розписки” складають основну частину “кредиту”, який А може вимагати повернути у разі необхідності, якщо довіра не буде втрачена і безнадійні борги не будуть анульовані” [2, 127]. У структурах, де індивіди більш самодостатні та менш залежні один від одного, непогашених зобов'язань завжди менше. Зобов'язання будуть виконані і матимуть місце в системі їх розширення лише в *надійному* соціальному середовищі. *Інформаційні канали*. Загалом інформація має непересічне значення для дії, хоча отримання її є коштовною справою. Для того, щоб “зеконотити”, “спростити”, “здешевити” процес отримання інформації, індивід використовує соціальні відносини, урізноманітнюючи свої цілі. Для пояснення, скористаємося прикла-

дом Дж. Коулмана. Жінка, яка слідкую за модою, але при цьому не намагається бути екстрамодною, джерелом інформації використовує подруг, які дотримуються модних тенденцій. Завдяки інформаційним каналам особі надається можливість отримувати інформацію з меншими витратами часу та матеріальних ресурсів. Наприклад, людина, яка не дуже цікавиться поточними подіями, але бажає бути обізнаною, може заощадити час на читання газет, прослуховування радіопередач, огляд новин по телебаченню, спілкуючись з людьми (дружиною, друзями, сусідами), які приділяють значно більше уваги цим питанням. *Норми та ефективні санкції*. Неписані норм, що існують в межах колективів спонукають кожного жертвувати власними інтересами і діяти в інтересах колективу. “Норма, що посилена соціальною підтримкою, статусом, гідністю та іншими якостями, являє форму соціального капіталу, на якому виховується молоде покоління, зміцнюються родини шляхом безкорисливих дій її членів в “інтересах сім'ї”, забезпечується розвиток нових соціальних рухів за допомогою невеликих груп, орієнтованих на взаємодопомогу та взаємопідтримку” [2, 129]. Неписані норми сприяють загальному благу.

Власний погляд на цю проблему виклали й відомі американські науковці Дж. Нахапет, С. Госхал, Р. Патнем. Так, перші два автори основні елементи структури соціального капіталу розглядають крізь призму трьох аспектів: *структурні* — сила зв'язків та конфігурація мережі; *когнітивні* — загальні символи, уява, мова, спільна історія й *аспекти у системі відношень* — довіра, норми, зобов'язання, групова ідентичність. З точки зору Р. Патнема, провідними елементами структури соціального капіталу є *соціальні норми (неофіційні)*; інституціоналізована у зразках пануючих соціальних практик *довіра*; *людські взаємовідносини*.

Структура соціального капіталу не обмежується лише наведеними вище компонентами. У сучасних соціально-економічних та соціологічних дослідженнях простежується стала тенденція щодо запровадження до структури соціального капіталу його *дже-*

рел, а саме: сім'ї; добровільних спільнот (су-сідських, професійних, товариських); корпорацій, компаній; неурядових організацій; державних структур; етнічних та гендерних спільнот; он-лайнних груп тощо.

У межах аналізу проблеми соціального капіталу важливо виокремити його функції. Загалом до базових *функцій соціального капіталу* належать: *інтегративна функція*, зміст якої полягає в об'єднанні індивідів, груп, спільнот на засадах толерантності, довіри, що у кінцевому підсумку приводить до всезагального блага; *інформаційна функція* забезпечує доступ до інформації та її використання з метою отримання додаткових переваг у діловій, професійній сферах; *освітня функція* продукує здобуття й отримання нових знань засобом комунікативного дискурсу. Наявність розгалужених мереж з їх контактністю уможливорює швидкий обмін новими ідеями, розвиток особистих знань та навичок; *функція соціального контролю* за допомогою загальноприйнятих соціальних норм та цінностей регулює соціальні відносини в межах груп, організацій, асоціацій та інших колективних спільнотах; *ідентифікаційна функція* дозволяє створювати можливості для вибору ідентичності, особливо у молодіжних товариствах, використовуючи масштабність та неоднорідність соціальної мережі, а також підтримувати множинність ідентичності — професійної, етнічної, релігійної, вікової тощо; *функція соціальної підтримки* — здійснюється підтримка множинної ідентичності та спрощення процесу обміну ресурсами членів групи та інших колективів засобом мережі особистих контактів; *творча (креативна) функція* забезпечує діям спільність та колективність. Найчастіше ця функція реалізується у вигляді флешмобу — заздалегідь спланованої масової акції, в якій велика група людей з'являється у громадському місці, виконуючи заздалегідь обговорені дії і згодом розходиться. Це доволі простий, але разом з тим оперативний та безпечний деперсоніфікований спосіб висловлення суспільної думки або привернення уваги до тих чи інших проблем.

Таким чином, узагальнюючи, можна стверджувати: *по-перше*, соціальний капітал є нематеріальною формою капіталу, *суспільним ресурсом*, основу якого формує мережа соціальних зв'язків, сукупність етичних норм (норм поведінки) та довіри. Він не є річчю, важко відчужується від свого “власника” і не може бути узурпованим окремим індивідом. Соціальний капітал не мислимий поза системою відносин, контактів між людьми, разом з тим, він не є атрибутом окремо взятої людини. *По-друге*, соціальний капітал вирізняється низьким ступенем формалізації. Зафіксовані у контрактах, договорах та інших угодах взаємні зобов'язання, норми й правила співпраці не здатні охопити й формалізувати всю сукупність взаємовідносин. *По-третє*, у процесі свого невикористання соціальний капітал втрачається, обсяги його зменшуються. *По-четверте*, соціальний капітал є актуальним лише у конкретних територіальних і часових межах.

Література

1. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экон. социология. Электронный журн. — 2002. — Т. 3. — № 5. — С. 60–74.
2. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // ОНС: Общественные науки и современность. — 2001. — № 3. — С. 121–139.
3. Патнем Р. Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь / Р. Патнем // Мировая экономика и международные отношения. — 2000. — № 4. — С. 12–16.
4. Социальный капитал: теория и практика. Социальный капитал как научная категория / “Круглый стол” // ОНС: Общественные науки и современность. — 2004. — № 4. — С. 5–23.
5. Стрельникова Л. В. Социальный капитал: типология зарубежных подходов / Л. В. Стрельникова // ОНС: Общественные науки и современность. — 2003. — № 2. — С. 33–41.
6. Сысоев С. А. Основные подходы к исследованию социального капитала / С. А. Сысоев. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://library.donntu.edu.ua/fem/vip103-4/103-4_03.pdf

Доведено потрійну єдність соціального капіталу, який визначається сукупністю норм поведінки, довіри та мережевої діяльності. Реалізація соціального капіталу відбувається через соціальні відносини, що ґрунтуються на довірі, надійності, підтримки, солідарності, взаємодопомозі, і це сприяє економіко-ефективній співдіяльності. Визначено роль структурного та інституціонального підходу у розкритті сутності соціального капіталу, сформульовані основні функції, що є базовими при дослідженні зазначеного феномену.

Доказано триединство социального капитала, которое определяется совокупностью норм поведения, доверия и сетевой деятельностью. Реализация социального капитала происходит через социальные отношения, основанные на доверии, надежности, поддержке, солидарности, взаимопомощи, это в свою очередь, способствует экономически эффективной совместной деятельности. Определена роль структурного и институционального подхода в раскрытии сущности социального капитала, сформулированы основные функции, которые есть базовыми при исследовании данного феномена.

The traditional character of social capital that is defined by set of accepted standards of conduct, confidence and network activity as been proved. The development of social capital is carried out by social relations based on trust, confidence, support, mutual respect and help that facilitates economic and effective interaction. The importance of structural and institutional approach to social capital disclosure has been defined. Basic functions for investigation of the above phenomena have been represented.

Надійшла 14 листопада 2014 р.